

Kutatási jelentés
T 049173
Tranzíciós folyamatok Horvátországban és Szlovéniában

Rövid beszámoló a kutatás körülményeiről

Az OTKA támogatásnak köszönhetően módomban állt a témához szükséges anyagokért Horvátországba és Szlovéniába utazni. Zágrábban és Ljubljanában fénymásolatokat, az utóbbi időben inkább fotókat készítettem könyvekből, folyóiratokból, hetilapokból, illetve internetes újságokból gyűjtöttem be anyagokat (ezek egy része ugyanis előfizetési). Szeretném megjegyezni, hogy az anyaggyűjtést némileg késleltette, hogy 2008 nyarán eltörtem a kezemet. Ezért egyfelől 2009 szeptemberére kellett halasztanom a 2008 őszére tervezett utazásaimat, másrészt a hosszas gyógytornázás miatt lassabban haladtam, mint szerettem volna. Bár az anyaggyűjtést sohasem lehet teljes mértékben befejezni, úgy vélem, hogy a kutatás során megszereztem minden fontosabb anyagot, ami a végleges kézirat elkészítéséhez szükséges.

A munkahelyem, a Magyar Külügyi Intézet és az Osiris Kiadó között kötött megállapodás értelmében ebben az évben korábbi OTKA kutatásom (T 029392) felfrissített anyagú kéziratát (Horvátország és Szlovénia külpolitikai törekvései...) adjuk ki. Azt remélem, mód lesz arra, hogy 2011-ben a jelen kutatás anyaga is megjelenjen az Osiris Kiadónál. Ha ez mégsem sikerülne, illetve más kiadót sem találnék 2011 első negyedévéig, akkor élek azzal a lehetőséggel, amit a kutatás háttérét biztosító MTA PTI számomra felkínált: a végleges kéziratot az OSZK Elektromos Könyvtárban tesszük közzé. Ezért kérem, hogy a jelen kutatási jelentésben foglaltak alapján született minősítést az OTKA a majdani kötetet, illetve a kutatáshoz kapcsolódó addig megjelenő közleményeket figyelembe véve, a kiegészítő eljárásban módosítsa. 2009-ben illetve 2010 elején három újabb tanulmányt jelentettem meg.

Az alábbiakban a tervezett kötet legfontosabb fejezetinek egészen rövid vázlatát adom.

Bevezető

Giovanni Sartori arra figyelmeztet minket, hogy nincs értelme az összehasonlításnak akkor, ha két olyan dolgot hasonlítunk össze egymással, amelyek túlságosan is sok mindenben azonosak egymással, illetve abban az esetben, ha az összehasonlítandók teljes mértékben eltérnek egymástól. Úgy vélem, hogy ezt figyelembe véve Horvátország és Szlovénia összehasonlítása ideális eset. Területét, illetve lakosságának létszámát tekintve mind a két

ország úgynevezett kis állam. A két ország mind a múltban, mind a jelenben számos közös vagy nagyon hasonló vonással rendelkezett, de sok mindenben különböznek is egymástól, s ez mindez jól nyomon követhető a kutatás tárgyát képező anyagban a lakosság és a politikusok tudatában, mentalitásában.

A tranzitológia elméletével nem kívánok foglalkozni, célkitűzésem ennél sokkal egyszerűbb. Azt a politikai, társadalmi, gazdasági átalakulást szeretném felvázolni, amelynek során az általam vizsgált két országban a kommunizmus helyét olyan rendszer veszi át, amit a koppenhágai kritériumok írtak le. Működő demokrácia, a jogállamiságot és az emberi jogok érvényesülését garantáló intézmények stabilitása; a kisebbségi jogok tiszteletben tartása és védelme; működő piacgazdaság megléte; annak a képességnek a megszerzése, hogy az adott ország meg tudjon birkózni az Unión belül érvényesülő versenyviszonyokkal és piaci erőkkel. E folyamat bemutatását a Freedom House éves jelentéseiben található szempontok, illetve azok felépítéséhez nagyon hasonló módon kívánom bemutatni, de egyfelől az ott felsoroltakhoz képest több területre kívánok kitérni, másfelől mindent sokkal részletesebben fogok elemezni. Mindennek alapján az alábbi jelentés, illetve várhatóan a majdani kötet is az alábbi fejezeteket tartalmazza. A pártrendszer 1989-től 2010-ig; az alkotmányok és módosításaik; a köztársasági elnök a parlament és a népszavazás); a decentralizáció és a regionalizmus kérdése; a civil társadalom fejlődése; az állam és az egyház viszonya; a kisebbségpolitika; a média helyzete; a gazdasági átalakulás főbb jellemzői és problémái; összefoglalás. A kormányzatok, a parlamentek, az igazságszolgáltatás teljesítményét, a politikai kultúrát, és a választási rendszert e rövid beszámolóban nem, de a végleges változatban majd ismertetem.

Néhány szó az előzményekről

Amíg a horvátok a 10. század óta rendelkeztek önálló királlyal, s a magyar fennhatóság alatt is sok mindent megőriztek önállóságukból, addig a szlovénoknak 1991-ig soha nem volt állama. A horvát, úgynevezett teljes társadalom volt, amelyben a parasztoktól a legfőbb nemesi méltóságokig minden társadalmi osztály és réteg megtalálható volt, addig a szlovénok korán elvesztették nemességüket, a társadalom döntő többségét a parasztok alkották, a nemesség és a polgárság zömmel idegen (német és olasz volt). Amíg a horvátok különállását a Magyar Királyságon belül a magyar közjog elismerte, addig a szlovénok az osztrák császárság nemzeti különállást el nem ismerő örökös tartományainak lakói voltak. De a hosszú 19. század folyamán már összekötötte őket a nemzeti emancipációért folytatott,

gyakran közös küzdelem, s a délszláv állam megteremtésének vágya. A társadalmi és gazdasági fejlődés szempontjából fontos különbségnek tartom, hogy amíg a horvátok a viszonylag fejletlen Magyar Királyság részét alkották, addig a szlovénok lakta területeket a fejlettebb osztrák és olasz tartományok hatása befolyásolta. Ez a különbség a vizsgált időszakban mindenekelőtt a politikai kultúrában, illetve a gazdaság fejlődésében található különbségben követhető majd nyomon.

Bár az 1919-ben létrejött délszláv államban mind a szlovénok mind a horvátok nagyobb önállóságra törekedtek, a szlovénok inkább a Belgráddal együttműködő partnert jelentették a szerbek számára, a horvátok viszont a szembeszegülő, a követeléseket erőteljesebben megjelenítő, komoly társadalmi feszültségeket is vállaló „délszláv törzs” volt. E különbségnek is megvannak a hatásai a rendszerváltás utáni időkben.

Az 1943-45 folyamán létrehozott föderatív Jugoszláviában az elégedetlenség az 1960-as évek második felében vált teljes mértékben nyilvánvalóvá. A horvátok elégedetlenek voltak a horvát kultúra, mindenekelőtt horvát nyelv államon belüli státuszával, s gazdasági követeléseik is voltak, a szlovénok mindenekelőtt ez utóbbit fogalmazták meg. A szlovénok elítélő hangon emlegetett „gazdasági egoizmus” az egykori Jugoszláviában közmondásosnak számított, s a szlovénok 1990 után s a szlovénok 1990 után is elsődleges szempontnak tekintették a jól működő gazdaság és a belőle fakadó jólét biztosítását. Ebből a szempontból magukat nem a kelet-közép-európai régió országaihoz, hanem az előttük járó nyugat-európaiakhoz hasonlították. Hogy joggal-e az majd a gazdasági fejlődésről szóló rész elemzésekor derül ki.

Az 1971-1972-es leszámolás súlyosabban érintette a horvátokat, mint a szlovénokat, s ennek a különbségnek fontos szerepe volt a rendszerváltás körüli időszakban is. A horvátok ugyanis a délszlávok körében szállóigévé vált mondás szerint hosszú hallgatásba merültek, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy egészen a nyolcvanas évek végéig a dogmatikusok kezében volt a hatalom. A szlovénok azonban meghunyászkodva ugyan, de átmentették a liberális szellemiséget, és az a nyolcvanas évtizedben egyre erőteljesebbé vált. Nem csupán a társadalom bizonyos köreiben, de a kommunista vezetésen belül is. Még két fontos különbségre szeretnék utalni. Az egyik geopolitikai jellegű: Szlovénia csak egyetlen délszláv köztársasággal határos (Horvátországgal), míg Horvátország hárommal (Szerbia, Bosznia-Hercegovina és Montenegró). Szlovénia két fejlett nyugati állammal (Ausztriával és Olaszországgal) határos, Horvátország viszont csak Olaszországgal, azzal is csupán a tengeren. A másik fontos különbség, hogy Szlovéniában, bár a lakosságnak csak kevesebb, mint a 90 százaléka vallja magát szlovénnak, nem volt és nincs jelentős számú, azonos

etnikumú és egy tömbben élő nem szlovén etnikum. Horvátország lakosságának azonban több mint 12 százalékát alkották a részben egy tömbben élő és markáns nemzeti elképzelésekkel bíró szerbek. Az említett két szempont, különösen 2000 előtt mindenekelőtt Horvátországban befolyásolta az átalakulás jellegét.

A horvát és a szlovén pártrendszer 1989-től 2010-ig

A kezdetek

Az egykori Jugoszláviában 1987-1988-ban kezdődtek viták arról, hogy miképpen lehetne hatékonyabbá tenni a gazdaságot, ami felvetette a verseny és az érdekluralizmus kérdését. Így viszont kényszerűen felmerült, hogy miképpen lehet plurálissá tenni az egypártrendszert. A kommunista szövetség ideológusai úgy vélték, hogy a pluralizmust a Népfronton belül lehet megvalósítani, s az ilyen módon létrejövő szervezetek nem fordulhattak szembe a szocializmussal. 1988 májusában hivatalos részről még nem fogadták el a valódi politikai pluralizmust.

Szlovénia

Szlovénia fejlődése egészében véve gyorsabb volt, mint a többi köztársaságé. A Szlovén Írószövetség szervezésében 1988 áprilisában megjelent az úgynevezett szociológus-író alkotmánytervezet, amelynek alapelvei között már magától értetődően szerepel a politikai pártok (és más társadalmi szervezetek) létrehozásának joga. A viták közepette 1988 májusában Szlovéniában megalakult a magát szakmai érdekszövetségnek deklaráló, de nem a párttól függő Szlovén Parasztszövetség. 1988-ban ezt a lassan induló változást erőteljesen felgyorsította, hogy az ún. négyek elleni eljárás miatt megalakult az Emberi Jogok Bizottsága. Ehhez a civil szervezethez rövid időn belül több ezer helyi ZSMS (a szlovén KISZ) és egyéb szervezet, valamint magánember csatlakozott. A helyzetet nehezítette, hogy a szerb kommunisták a legélesebb ellenezték a Szlovéniában megkezdődött folyamatokat, ők minden olyat, ami túlmutatott az általuk még megengedhető változáson, automatikusan szocializmus és jugoszláv ellenes tevékenységnek tituláltak. Az is tény azonban, hogy az egyébként sok tekintetben bizonytalankodó szlovén kommunisták egy idő után határozottan szembeszálltak ezzel a magatartással. A többpártrendszerre vágyó szlovén értelmiségiek végül kihasználták a korábban már említett lehetőséget, és a Népfronton belül létrehozták szervezeteiket, mozgalmait. Az adott viszonyok között ezeket nem nevezhették pártoknak, ezért a

megnevezés szövetség, mozgalom stb. volt. Az első mozgalmak szervezése már 1988 végén megkezdődött, de csak 1989 elején (január-február folyamán) lettek ezek hivatalosan is bejegyzett szervezetek.

Horvátország

Horvátországban ugyan a széles társadalmi szervezkedés 1988 végéig szinte alig volt tapasztalható, de a horvát kommunisták körében a szlovéniaihoz hasonló erjedés indult meg. Ők azonban, részben a horvátországi viszonyok ismeretében, kevésbé voltak engedékenyek, mint a szlovénok. Ennek volt „köszönhető”, hogy bár a Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) létrehozására már 1989 februárjában megindult a szervezkedés – annak akadályozása miatt – a HDZ csak az év egészének folyamán szervezhette meg magát. Ez az oka annak, hogy bár a Horvát Szociálliberális Szövetség (HSLS) létrehozására csak 1989. március elején tartották meg az első ülést és a Szövetség 1989. május 20-án jött létre és így ez számít az első hivatalosan létrejött új pártnak.

A legfontosabb pártok jellemzői

A horvát pártrendszer átalakulásnak a folyamatát öt szakaszra bonthatjuk. Az első szakasz, a pártok létrejöttének és megszilárdulásának időszaka 1989-től 1991-1992-ig, a második, a pártrendszer stabilizációjának ideje 1993-tól 1996-ig tart. Az 1996-tól 2000-ig tartó harmadik szakasz az ellenzéki összefogás, illetve az ellenzék és az 1990-től 2000-ig kormányzó HDZ konfrontációjának kora. A 2000-től 2003-ig tartó negyedik korszak az ellenzék hatalomra kerülésének és bukácsolásának időszaka, azóta a HDZ új hegemoniájának korát éljük.

Szlovéniában ugyancsak 1989-től 1992-ig tart a pártok létrejöttének ideje. 1993-tól 2000-ig átrendeződik és stabilizálódik a pártrendszer. 2000-től 2004-ig a pártokon belül lassú átrendeződés zajlik, ami 2004-ben a jobboldali ellenzék hatalomra kerüléséhez vezet, őket váltja fel 2008-ban a balliberális koalíció.

A horvát pártok fejlődésének folyamatára számos körülmény volt jelentős hatással. Ezek közül a következőket emelem ki: Horvátország és a Jugoszlávián belüli helyzet összefüggésrendszere, a kommunizmus bukásának körülményei, a horvát nemzetállam kialakításának igénye, a horvátországi szerbek magatartása, a horvát alkotmány, a választási törvény és ennek módosításai, a HDZ Horvátországon belüli speciális helyzete, különleges társadalmi beágyazottsága, a HDZ-vel szemben álló ellenzék számos okból sokáig meglévő fragmentáltsága. Szlovéniában különösen kezdetben igen hasonló szempontok játszottak

fontos szerepet, de ott a rövid háború után már megindult a demokrácia kiépítésének folyamata, s erre az időszakra a liberálisok társadalmi beágyazottsága nyomta rá a bélyegét.

Az 1990-ben megtartott választásokon Horvátországban a HDZ, a több pártot egyesítő Nemzeti Egyetértés Koalíciója (KNS) a reformkommunisták (SDP), és a szerbek pártja (SDS) jutott be a parlamentbe, a változások ellenére ez lesz későbbi fejlődés alapja. Szlovéniában a hatpárti DEMOS koalíción kívül a reformkommunisták (SDP), a ZSMS-ből létrejövő Liberális Demokrata Párt (LDS) és az átalakulóban lévő Népfront (SSS) lettek a parlament tagjai és lényegében itt is ezek a szereplők lettek a további fejlődés letéteményesei, igaz, rendkívül sok átalakulással.

A mozgalom jellegű HDZ-n belül három szárny csoportosult: a nemzeti liberális „baloldal”, a „jobbszárny” és a Tuđman köré csoportosuló technokraták. Az, hogy a HDZ egyfajta néppártként a választók minél szélesebb körét igyekezett megszólítani, már 1989-es programjukban is megnyilvánult. Ebben a demokratikus átalakulás igénye, bizonyos baloldali eredmények elfogadása éppúgy megtalálható, mint a horvát fasiszta államra történő nem egyértelműen elítélő jellegű utalás, illetve a boszniai területek egy részének megszerzésére irányuló nem is túl homályos megfogalmazás. A párt 2000-ig tartó időszakának fontos eleme a pártelnök (és egyben államfő) iránti szinte feltétlen tisztelet, ami bizonyos változásokkal megismétlődik a 2003 és 2009 közötti időszakban. A HDZ ilyen jellegű fejlődésében 1994-ben volt egy komolyabb törés, amit néhány tekintélyes pártvezető kilépése okozott, s amit a párt részleges átszervezése és orientációváltás követett. Majd 2000 és 2002 között volt egy újabb váltás, amikor a mérsékeltek győzelmet arattak a konzervatív radikálisok felett, s ami a HDZ erőteljes megújulásához, valódi európai konzervatív párttá alakulásához vezetett. A HDZ ezt a jellegét megőrizte ugyan a hatalomba történt visszatérése után is, az autoriter vezetés azonban minden pozitív változás ellenére is a párt sajátja maradt.

Az SDP-t nagyjából 1997-1998-ig egyfajta karanténba zárták, kevés kivételtől eltekintve senki nem kívánt vele koalícióra lépni, annak ellenére sem, hogy 1994-ben ebben a pártban is kisebb változás következett be. A párt vezetője egészen 2007-ig Ivica Račan maradt, aki szociáldemokrata meggyőződését nem volt képes kellő eréllyel megvalósítani sem a párton belül, sem pedig kormányfőként. Račan távozása óta párt inkább a szétesettség és a dezorientáltság állapotában van, s egyelőre nem látni, változtat-e ezen az, hogy 2010 elején a párt jelöltje lett az államfő.

A KNS a választási vereséget követően szétesett, így jött létre az SDP-n kívüli igencsak fragmentált ellenzék. Közülük a HSLS-t, a Parasztpártot (HSS), a Nemzeti Liberálisokat (HNS) és a (történelmi) Jogpártot (HSP) kell kiemelni. Ezek a pártok 1992 óta igen jelentős

változásokon mentek keresztül, amit csak a hosszabb változatban tudok bemutatni. A sokáig igen szélsőséges elveket valló jogpárt 1995-től kezdett lassan a centrum felé húzódni, ennek ellenére a többi párt szempontjából változatlanul nem kívánatos koalíciós partner maradt, igaz helyi szinten időnként koalícióra léptek vele. A HSLS, a HSS és a HNS közötti viszony mindig is igen sajátos volt. Amíg ugyanis a HNS, időnkénti bizonytalankodása ellenére is az SDP-hez közel álló párt volt, addig a HSS rokonpártja (és ezért bizonyos szempontból legfőbb vetélytársa is) a HDZ volt. A HSLS-nek mindkét irányban voltak receptorai, ennek köszönhető, hogy 2000 elején ez a párt volt az SDP legfőbb szövetségese, de korán nézeteltérésre került sor közöttük, s a HSLS 2003-ban koalícióra lépett a HDZ-vel. A HSLS belvitái pártszakadáshoz vezettek, az innen 2002-ben kilépő frakció 2005-ben beolvadt a HNS-be.

A kisebb, de a horvát párt- és parlamenti élet szempontjából fontos pártokról a bővebb változatban szólok. A horvát parlamenti pártok száma 1992 és 2007 között nyolc és tizenhét (ez utóbbi a 2000 és 2003 között működő parlamentben) között változott, a fragmentálódás részben a bejutott pártok szétesésének következménye volt.

Szlovéniában a DEMOS koalíció három „balliberális” és három konzervatív párt szövetsége volt, amelyeket mindenekelőtt a kommunizmusellenesség és az önálló Szlovénia létrehozásának igénye kötött össze. 1991 júniusa után, amikor a célok megvalósulása egyre közelebb került, a koalíción belül egyre élesebbek lettek az ellentétek, s a koalíció 1991 végén felbomlott, de az általa vezetett kormány 1992 májusáig még a helyén maradt. Ekkor a DEMOS balliberális pártjai az ellenzékkel összefogva megváltoztatták a parlamenten belüli erőviszonyokat és így az LDS vezetésével új kormány jött létre. A DEMOS pártjai közül a továbbiakban a Pučnik majd Janša vezette Szociáldemokraták, a Kereszténydemokraták, a Parasztszövetségből létrejött Néppárt (SLS) és az 1994-ben az LDS-be olvadó Demokraták (SDZ, majd DS: csak egy részük lépett be) játszottak fontos szerepet. 1994-ben az LDS része lett a korábbi SSS és egy zöld párt is.

Az LDS így jelentős néppárttá vált, amely (1992-től) egészen 2004-ig az éppen aktuális kormány vezető ereje volt. Az LDS olyan (fontolva haladó) balliberális párt volt, amely tudatosan arra törekedett, hogy az általa vezetett koalícióban mindig legyen egy bal- és egy jobboldali partnere is. Ez a taktika 2004-ig arra is jó volt, hogy hosszú ideig megakadályozza a jobboldal összefogását, viszont 2004-es veresége után a párt (inkább a személyi ellentétek, mint az ideológiai viták miatt) kettészakadt, de a két párt a 2008-ban győztes balliberális koalíció tagja lett. Az SDP 1992-ben két kisebb párttal létrehozta a baloldali Egyesült Listát (ZL, majd ZLSD, 2005-től SD). A párt része volt az 1993 és 1996 között fennálló

kormánykoalíciónak, de 1996 elején a szociális kérdésekben fellépő viták miatt kilépett belőle. 2000-ben, majd 2008-ban lett újból része a kormánykoalíciónak, ez utóbbi évben már a koalíció vezető erejeként.

A jobboldalon különösen alakultak az események. 1992-ben a kereszténydemokraták beléptek az LDS vezette koalícióba. A következő parlamenti időszakban (1997-2000) a párt annak ellenére ellenzékben maradt, hogy lehetősége lett volna újból részt venni a kormányban. A 2000 nyarán történt átalakulások eredményeképpen a párt egy része új pártot alakított Új Szlovénia-Keresztény Néppárt néven (NSi). Ez a párt a 2004-ben győztes jobboldali koalíció része lett, de 2008-ban nem jutott be a parlamentbe.

Az elvileg agrárérdekeket képviselő Szlovén Néppárt meglehetősen színtelen és elvtelen pártnak bizonyult, annak ellenére, hogy nevét egy fontos szerepet játszó történelmi párttól vette. A párt 1997-been belépett az LDS vezette kormányba. Itt is hű maradt magához, nem csupán a kormányban nyújtott igen gyenge és kétes tevékenységével, de azzal is, hogy 2000-tavaszaán kilépett a kormányból és az így létrejött jobboldali egység ennek eredményeképpen választások nélkül magához ragadhatta hatalmat. E gyorsan összerántott jobboldali koalíció szinte mindent elrontott, amit lehetett. Így a 2000 őszi megtartott választásokon a jobboldal gyengén szerepelt ugyan, de az SLS ismét belépett az LDS vezette koalícióba. Ez a kormány oly sok problémát halmozott föl, hogy a választók már szinte bármit akartak, csak azt nem, hogy újból az LDS vezesse az országot. Az így létrejött jobboldali koalíciót, amelyben részt vett az SLS és az NSi, a Janez Janša vezette Szlovén Demokrata Párt (SDS), s részese volt a nyugdíjasok érdekképviselését ellátó DeSUS (amelyhez hasonló Horvátországban is működik, és 2003 óta része a kormánykoalíciónak).

A Janša vezette SDS az 1989-ben alakult Szociáldemokrata Pártból fejlődött ki. A kommunistaellenes párt kezdettől fogva versenyben állt a (ZL)SD-vel. 1993-ban része volt ugyan az LDS vezette kormánykoalícióban, de 1994-ben egy ma is vitatott esemény miatt kilépett belőle. Sikertelenül versenyzett a (ZL)SD-vel annak érdekében, hogy tagja lehessen a Szocialista Internacionalénak. Ezután Janša fokozatosan jobboldali néppárttá alakította (neve 2003-ban Szlovén Demokrata Párttá változott), amely az Európai Néppárt tagja lett. Janša 1996-tól 2004-ig sikertelenül igyekezett összefogni a jobboldalt, ekkor azonban sikerült megtörnie az LDS 12 évig tartó hegemoniáját. Kormányának megítélése vegyes: gazdaságpolitikáját (a reformok egy részének elmaradása ellenére is) inkább sikeresnek gyakorlati politikáját nem csak baloldali ellenfelei tekintették antidemokratikusnak. Bár pártja 2008-ban jól szerepelt a választáson (alig maradt el a győztes SD-től, az NSi bukása és a Néppárt gyenge szereplése lehetetlenné tette, hogy újból kormányra kerüljön.

Az 1992-ben alakult Szlovén Nacionalista Pártot (SNS), amely sajátosan keveri a nacionalizmust, horvátellenességet, populizmust és bizonyos baloldaliságot, Ignatow terminológiájával a parlamenti munkából cirkuszi látványosságot csináló posztmodern pártok közé sorolhatjuk. 1992-ben a párt meglepetésszerűen jó eredményt ért el, azóta azonban inkább csak a bejutási küszöb közelében van.

Az alkotmányok és módosításaik

A délszláv állam 1918-ban történt megalapítása óta folytonos alkotmányos problémákkal küszködött. A dolgozat témáját azonban csak az 1974-es alkotmány és annak módosítására irányuló törekvések érintik. Az 1986-ban lefolytatott alkotmánymódosítási viták eredményeképpen a kollektív jugoszláv elnökség Alkotmánymódosítási Javaslatot nyújtott be. A Javaslatról országszerte viták kezdődtek, szövege Szlovéniában ütközött a legkeményebb ellenállásba. Az ellenzéki szlovén értelmiségiek szerint a Javaslatban kifejtett elképzelések nem egyszerűen alkotmánymódosítást jelentenek, hanem az unitarizmus, a centralizált igazgatási és gazdaság rendszer irányába tett alapvető állami irányváltást. A Javaslatról természetesen Horvátországban is vita folyt.

A vita fontos része, hogy az alkotmánymódosítási folyamat nem csupán a szövetségi alkotmányt érintette, hanem a köztársasági alkotmányokat is. Ez egyfelől azt jelentette, hogy az elfogadott módosításokat bevezették az egyes köztársaságok alkotmányába is. Így történt meg, hogy a 1989. június 21-én a horvát szabor a gazdaság, a választói rendszer, illetve a köztársasági szervek működésének megreformálására irányuló alkotmánymódosításokat fogadott el, s megteremtették a többpárti választások elvi lehetőségét is. Ezek alapja a szövetségi alkotmány azon módosítása volt, amelyet a horvát szabor 1988. november 22-én fogadott el. Ennek értelmében 1989. július 31-ig el kellett fogadni az erre vonatkozó 30 alkotmányos törvénymódosítást.

A szlovén parlament 1981-ben 8 kisebb jelentőségű, majd 1989. szeptember 27-én 81 olyan alkotmánymódosítást fogadott el, amelyek a piacgazdaság, a demokrácia és a nemzeti önrendelkezés alapfeltételeit voltak hivatottak megteremteni. Ezek között hat olyan volt, amelyeket Szerbia és a szövetségi szervek kifogásoltak, s amelyek komoly vitához vezettek Szerbiával és a szövetségi szervekkel. Szlovéniában 1991 decemberében fogadták el a demokratikus jogállamot megteremtő új alkotmányt, s azt eddig néhány alkalommal módosították kisebb mértékben. 1997 júliusában, az EU csatlakozás érdekében törölni kellett a külföldiek ingatlanvásárlásának tilalmát. 2003-ban két pontot módosítottak annak

érdekében, hogy a szuverenitás egy részét átruházhassák nemzetközi szervezetekre (konkrét név említése nélkül az EU-ra és a NATO-ra utaltak), egy harmadikat pedig azért, hogy szlovén állampolgárokat az előző pont értelmében ki lehessen szolgáltatni nemzetközi szervezeteknek. 2000-ben, amikor egyes politikai pártok arra törekedtek, hogy az arányos választási rendszert a többségi elven alapuló váltsa fel, a parlament ezt megakadályozandó az alkotmányban rögzítette, hogy Szlovéniában az arányos választási rendszer van érvényben. 2004-ben az alkotmányban rögzítették a szociális biztonsághoz és a nyugdíjhoz való jogot. 2006-ban alkotmánymódosítással tették lehetővé, hogy Szlovéniát régiókra lehessen osztani. 2010 elején olyan alkotmánymódosítás van napirenden, amely lehetővé teszi, hogy az alkotmánybíróság még hatékonyabban védhesse az alkotmányt és az alapvető emberi jogokat.

A fenti tények ismeretében némileg meglepő, hogy Horvátországban – ahol 1990-ig csak obskurus kisebb lapokban illetve külföldön lehetett az alkotmányt illető kritikai írásokat megjelentetni – előbb fogadták el az említett 1989-es alkotmánymódosítást, illetve az új köztársasági alkotmányt, mint Szlovéniában. Nem sokkal a szabad választások után, 1990. június 28-án az új horvát hivatalos álláspontot betervező Franjo Tuđman leszögezte céljuk az, hogy megalkossák a szabad és szuverén Horvát Köztársaság népi demokratikus alkotmányát. Az új horvát alkotmányt 1990 decemberében fogadták el, s az 10 éven keresztül meghatározta Horvátország belső fejlődését.

Az első komolyabb változtatás Franjo Tuđman államfő kezdeményezése alapján 1997 decemberében történt. A preambulumba bekerült egy bekezdés, amely megemlíti a rendszerváltás és Honvédő Háború jelentőségét a független Horvát Köztársaság létrehozása szempontjából. A preambulum azon részéből, amely név szerint sorolja föl az államalkotónak tekintett kisebbségeket, kihagyták a muzulmánokat és a szlovénokat. A legjelentősebb változás az volt, hogy kiiktatták az Átmeneti és Befejező intézkedések című IX. részt. A megszüntetett 140. szakasz szerint a „Horvát Köztársaság a JSZSZK keretén belül marad mindaddig, amíg létre nem jön a jugoszláv köztársaságok közötti új megállapodás, illetve, amíg a szabor másképpen nem dönt.” Meglehetősen furcsa, hogy a nemzetközi elismerést 1992. január 15-én elnyerő Horvátország ilyen sokáig várt ennek a szakasznak a törlésével.

2000-ben és 2001-ben meglehetősen komoly alkotmánymódosításokat hajtottak végre, ezekből most kettőt emelek ki. 2000-ben erőteljesen csökkentették az államfő jogkörét, 2001-ben pedig megszüntették a szabor Megyék Háza nevét viselő kamaráját. Bár arról, hogy a horvát alkotmányt néhány területen újból módosítani kell, már egy ideje egyetértés van a szakértők és a politikusok között, a jelek arra utalnak, kétséges, hogy sikerül-e ezeket a változtatásokat 2010-ben végrehajtani, holott ez igencsak kívánatos lenne. Alapvetően kétféle

változtatásról van szó. Egyfelől Horvátországnak is biztosítani kell, hogy az alkotmány rendelkezései teremtsék meg az európai integrációhoz szükséges jogi háttérrel, ebben feltehetően megteremthető a parlamenti konszenzus. Másfelől viszont a szociáldemokrata ellenzék nem kíván együttműködni a kormányon lévő jobboldallal abban, hogy rögzítsék az alkotmányban, hogy a privatizációval kapcsolatos visszaélések nem évülhetnek el.

A köztársasági elnök a parlament és a népszavazás

A köztársasági elnök

1990 előtt mindkét köztársaságban kollektív államelnökség volt és háromkamarás parlament. 1992-ig ezen lényegében nem változtattak, de ez alatt az idő alatt a két köztársaság között mégiscsak komoly különbség alakult ki. Szlovéniában a kollektív államelnökséget, illetve annak elnökét közvetlen a lakosság közvetlenül választotta meg, Horvátországban viszont mind a kollektív elnökséget, mind annak elnökét a parlament választotta meg.

Az 1990-es horvát alkotmány a majdan közvetlenül megválasztandó elnöknek már 1990-ben rendkívül kiterjedt felhatalmazásokat biztosított, s Horvátországban ezzel félelnöki rendszer jött létre. Ez a Franciaországban demokratikusan működő szisztéma az adott horvátországi körülmények között (a háborús viszonyok, a horvát kormányzópárton belül kialakult személyi és intézményi kapcsolatok) számos antidemokratikus elemmel bíró autoriter rendszerre fejlődött: Franjo Tuđman autoritása és hatalma 1999 végéig megkérdőjelezhetetlen volt. 1992-ben és 1997-ben közvetlen választásokon nyerte el a köztársasági elnöki tisztséget. 2000-ben az alkotmánymódosítás eredményeént a félelnöki szisztéma helyett parlamentáris rendszert vezettek be, de azért a köztársasági elnöknek maradt néhány valódi felhatalmazása is. Mindenekelőtt az, hogy a külpolitika, illetve a titkosszolgálatokkal kapcsolatos politika ügyében „együttműködési joga” van. Ezen kívül összehívhatja a kormány ülését, s joga van ezen elnökölni. Az így kialakított rendszert emiatt egyesek a félelnöki helyett félparlamentáris rendszernek gúnyolják. Az említettek miatt a 2000 utáni időszakban nem egyszer került sor a köztársasági elnök és a miniszterelnök közötti nézeteltérésekre.

Az 1990-ben elfogadott szlovén alkotmány a köztársasági elnöknek lényegében csupán reprezentatív funkciót biztosított mégis voltak alkalmak, amikor a köztársasági elnök és a kormányok között vita támadt az illetékességi körök miatt. 1993-ban akörül folyt a vita, hogy vajon mit jelent a gyakorlatban az, hogy a köztársasági elnök a hadsereg legfőbb parancsnoka. Bár a parlament a köztársasági elnökkel szembeszálló védelmi minisztert eltávolította, a

köztársasági elnök nagyobb hatalom iránti vágyát nem hagyta jóvá. Néhányszor vita volt arról – mindenekelőtt a 2002-ben hivatalba lépett Janez Drnovšek idején –, hogy milyen mértékben szólhat bele a külpolitikába a köztársasági elnök, s a kormány ezekben az esetekben is megtartotta az ügyek feletti irányítást. Azt, hogy a köztársasági elnök még ilyen korlátozott jogkörök esetén is döntő módon léphet fel, jól mutatta az 1996-os parlamenti választások után kialakult helyzet. A két tábor között ugyanis bizonyos patthelyzet jött létre, s ebben az esetben a köztársasági elnök – igaz részben a kialakult erőviszonyok alapján – a hozzá közelebb álló opciónak adta meg a kormányalakítási lehetőséget. Tekintettel arra, hogy a kormányalakítás három hónapig elhúzódott, kimondhatjuk: elvileg dönthetett volna másképp is, azaz, ha akarta volna, helyzetbe hozhatta volna a másik oldalt.

A parlament

A háromkamarás parlamentet az új alkotmányok értelmében 1992-ben mindkét köztársaságban kétkamarás váltotta föl. A horvát alkotmány sajátosan fogalmaz a képviselők számáról. A Képviselőházban az ugyanis legkevesebb 100, legtöbb 160 lehet. A törvények lehetőséget teremtettek a kisebbségek parlamenti képviselésére is. A horvát parlament 2000 előtt teljes mértékben teljesítette a törvényhozói feladatot, erre azonban erőteljesen rányomta bélyegét az említett autoriter szisztéma. Meg kell említeni, hogy a Képviselőházba külön listán jutottak be a diaszpórában élő horvátok által megválasztott képviselők. A második kamara a Megyék Háza területi alapon jött létre, a húsz megyéből, illetve a megyei jogú Zágrábból választottak három-három képviselőt, s a köztársasági elnöknek joga volt öt képviselőt delegálni a testületbe. 2001-ben a második kamarát az 1990 és 2000 között kormányzó HDZ élénk ellenkezése dacára megszüntették. Tekintettel arra, hogy ebben a házban a HDZ volt többségben többen úgy vélik a kamara megszüntetésének mindenekelőtt politikai oka volt. Ezt a véleményt még a HDZ-vel szembenálló Helsinki Bizottság vezetője is osztotta.

Szlovéniában az 1990-ben elfogadott alkotmány értelmében az Országgyűlésnek 90 tagja van. A diaszpórának nincsen szavazati joga (a külföldön élő szlovén állampolgároknak egyénként van), az őshonosnak elismert olasz és szlovén kisebbségnek viszont alanyi joron biztosítanak egy-egy képviselői helyet. Az Államtanácsnak nevezett negyventagú második kamarába korporatív alapon választják meg a küldötteket: a munkaadók, a munkavállalók, a földművesek és a helyi érdekek képviselőit. Arról, hogy van-e értelme ennek meglehetősen kevés jogkörrel bíró kamarának máig véget nem érő vita folyik.

A népszavazás

A népszavazás mindkét köztársaságban alkotmányos jog, Horvátországban eddig mindössze egyetlen alkalommal éltek vele. 1991-ben, amikor népszavazáson hagyták jóvá Horvátország önállóságát. Még a NATO-csatlakozás ügyében sem tartottak népszavazást. Szlovéniában azonban az ugyanerről 1990 decemberében megtartott népszavazás után még 12 országos népszavazást tartottak beleértve az euroatlanti csatlakozásról szólót is. Meg kell említeni, hogy az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek minősítette azt a kezdeményezést, hogy az egykori Jugoszlávia más köztársaságiból származottak (az úgynevezett kitöröltek), egy sajátos kisebbség sokat vitatott ügyében népszavazáson döntsének.

A decentralizáció és a regionalizmus kérdése

Horvátország 1991 után erőteljesebb decentralizációba kezdett. Az 1990-es alkotmány lehetővé tette, hogy a helyi és városi önkormányzatok saját státútumot fogadjanak el. 2000-ben 547 önkormányzat és 123, tízezernél több lakost számláló város volt. A Megyék Háza, illetve a megyék lehetőségeit nem csupán a köztársasági elnök említett jogköre korlátozta, de a központi kormányzat pénzügyi és egyéb intézkedései is. Az önkormányzatok pénzügyi lehetőségeinek szűkülését jól mutatja, hogy amíg a 1990-ben a helyi önkormányzatok költségvetése a központi költségvetés 120 százalékának megfelelő összegből gazdálkodott, addig 2001-ben a központi költségvetés az önkormányzati költségvetés ötszörösét tette ki. A központi hatalom túlerejét a legjobban a híres zágrábi polgármester-választás ügy mutatta, amikor a köztársasági elnök – 1995-1996 folyamán nagy felháborodást és nemzetközi tiltakozást kiváltva – az alkotmányban biztosított hatalmánál fogva egyszerűen nem nevezte ki az ellenzék által megválasztott jelöltet polgármesterré. Bár a Megyék Házának joga volt arra, hogy újratárgyalásra visszaküldje a képviselőház által hozott törvényeket, ezzel a 2000 előtti időszakban csupán egy alkalommal, hiszen mind a két házban a HDZ képviselői voltak többségben. Csak 2009-es önkormányzati választásokra szüntették meg azt a korábbi – s az adott viszonyok miatt a HDZ számára előnyös gyakorlatot –, hogy az önkormányzatok vezetőit a testület választotta ki. 2009-ben a lakosság már közvetlenül választhatta meg a polgármestereket.

Horvátországban igen erős regionalizációs hagyományok éltek, s ennek következtében voltak olyan pártok, amelyek ilyen módon jutottak be a képviselőházba. A HDZ egyebek között azért sem nézte jó szemmel regionalizmus megnyilvánulásait, mert a szerbek illetve az isztriai olaszok szeparatista megnyilvánulásait látta bennük. Az már a titói politika

megfontolásaihoz tartozott, hogy a multinacionális és sajátos múlttal rendelkező Isztria, vagy Dalmácia vajon miért nem kapott autonómiát. Az 1990 utáni időszakban viszont épp azért is utasították el az autonómia gondolatát, mert többek szerint (s ez a gondolat különös módon megegyezik az 1974-es alkotmányt és az egyes köztársaságok kiválását ellenző szerbek állításaival) a titói Jugoszlávia köztársaságainak nagyfokú autonómiája tette lehetővé a köztársaságok kiválását, az autonómia tehát veszélyes az ország területi integrációja szempontjából. A regionalizáció illetve (az isztriai) autonómia összefüggései mind a mai napig témái a politikai életnek. A 2009 végén megtartott köztársasági elnökválasztáson, az isztriai jelölt kijelentette, hogy az autonómia csupán a helyi önkormányzat egyik megjelenési formája és nem jelent szeparatizmust, mire egy másik jelölt gyorsan kijelentette, hogy támogatja a regionalizációt, de az autonómiát nem. Ez a tény is jól mutatja, hogy a regionalizációról, decentralizációról és centralizációról folyó vita, amely a 2000 utáni időszakban élénkült meg, a Megyék Háza megszüntetésével sem szűnt meg. Voltak olyanok, akik a húsz megye helyett csupán hatot, vagy hetet tartottak kívánatosnak, 2009 második felében pedig olyan tervek láttak napvilágot, amelyek értelmében a 2009-re pedig 429-re csökkent helyi önkormányzatok egy részét meg kellene szüntetni.

A decentralizáció és a regionalizáció sokat vitatott ügye Szlovéniában sem fejeződött még be. Ráadásul 1990 után Szlovéniában a horvátországgal ellentétes folyamat kezdődött. Bár a pártok sokat szónokoltak a decentralizáció szükségességéről, a társadalmi vita úgy tűnik kiterjedtebb volt, mint Horvátországban, az első években erőteljesebbek voltak a centralizációs törekvések, mint a horvátoknál. Ennek ellenére az 1994-ben elfogadott, meglehetősen ellentmondásos helyi önkormányzati törvény, mégis csak decentralizálta az országot. Míg 1991-ben 62 helyi önkormányzat működött, az 1993-ban elfogadott törvény értelmében az önkormányzatok száma először 147-re, 1998-ban 192-re 2002-ben 193-ra növekedett. Szlovéniában komoly viták voltak arról is, hogy megengedhető-e az a jelenlegi gyakorlat, hogy a polgármesterek egyúttal parlamenti képviselők is lehetnek. Az egyes pártokon belül is meglévő érdekellentéteket jól mutatja, hogy bár 2009 őszén a kormánypártok vezetői törvényjavaslatot nyújtottak be a képviselői és polgármesteri funkció összeférhetetlenségéről, jóval többen szavaztak a javaslat ellen, mint mellette.

Bár Szlovéniában nem hoztak létre olyan második kamarát a helyi érdekképviseletnek, mint Horvátországban, a szlovén felsőház 40 tagja közül 22-öt a helyi érdekek képviselőire választanak meg. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az önkormányzatoknak együtt kell működniük a képviselő megválasztásában, hiszen jóval több önkormányzat van, mint amennyi hely erre jut a felsőházban.

A regionalizációról a regionális hagyományokban ugyancsak nem szűkölködő Szlovéniában is rendkívül komoly vita zajlott és zajlik. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy e kérdésben a legteljesebb egyet nem értés uralkodik. Egyrészt az volt kérdéses, hogy a nagyjából egy nyugat-európai régiónak megfelelő nagyságú Szlovéniában egyáltalán szükség van-e régiókra. Úgy tűnt, hogy az EU-tagság perspektívája kilendíti a kérdést a holtpontról, hiszen a regionális alapok igénybevétele ezt megköveteli. A probléma megoldását egyrészt az akadályozta, hogy egyesek attól tartottak, az Olaszországhoz, illetve az Ausztriához közel eső régiók nagyobb önállóságukat kihasználva erősebben kötődnek majd az ottani regionális központokkal, mint a szlovén fővárossal. E félelemnél azonban komolyabb problémát okozott, hogy a pártok még a leendő régiók számáról sem voltak képesek megegyezni: 2-3-tól 12-14-ig terjedt a felmerülő lehetőségek száma. Legutoljára 2008-ban bukott meg az akkori kormány regionalizációs javaslata.

A civil társadalom fejlődése

A civil társadalom fejlődése mindkét ország esetében erőteljesen hozzájárult a pártok megszerveződéséhez, a demokratikus kibontakozásához, de a kezdetekkor igen jelentős volt a különbség. Vannak, akik a szlovén civil társadalom megszerveződésének kezdeteit az 1980-as évek legelejére teszik, az azonban általánosan elfogadott vélemény, hogy a szlovéniai civil társadalom a nyolcvanas évek második felében már erőteljes kibontakozott. Mindenekelőtt az egyes hetilapok, folyóiratok, szakmai szerveződések körül szerveződő értelmiségi csoportokat, a zöld- és melegmozgalmak szervezőit, a szolgálatmegtagadókat kell megemlíteni. Fontos szerepet játszottak a ljubljanoi egyetem társadalomtudományi karának, illetve néhány más egyetem oktatói és hallgatói, valamint az Írószövetség. Igen jelentős volt, hogy a civil szervezetek mögé támogatóként, de nem egyszer kezdeményezőként a szlovén ifjúsági szervezet (ZSMS) is felsorakozott. Az elemzők szerint többnyire Új Társadalmi Mozgalmak néven emlegetett szerveződésekben a demokrácia irányába mutató fősodor mellett nemegyszer anarchisztikus, sőt rasszista jelenségek is felbukkantak. Mindezt széleskörű eléleti viták és időnként, főleg a ljubljanoi négyek perében komoly tömegmozgalmak is kísérték.

Az 1971-72-ben megvalósított tisztogatások következtében Horvátország minden szempontból kedvezőtlen helyzetben volt. Ezért mondta azt az egyik legfontosabb horvát politológus, hogy Horvátországban nem voltak olyan új társadalmi mozgalmak, mint Szlovéniában, nem működtek olyan szakmai szervezetek, mint Szerbiában. „Horvátországban

a politikai tér az 1980-as évek második felében nem »üresedett ki«, mint Szlovéniában, nem volt »megszállva«, mint Szerbiában, hanem egyszerűen megszűnt létezni” állította.

A rendszerváltás után Szlovéniában az egykori civiltársadalom aktivistáinak jelentős része a továbbiakban a politikai pártokban folytatta tevékenységét. A szlovéniai civil társadalom rendszerváltás utáni sajátossága, hogy a politikai pártok szervezetek maguknak őket támogató civil szervezeteket. A legfontosabbak a 2004-ben a jobboldal által szervezett Köztársasági Kör, majd 2004-ben a köztársasági elnöki tisztségről 2002-ben leköszönt Milan Kučan által kezdeményezett Forum 21, illetve a Janez Drnovšek köztársasági elnök által létrehozott Mozgalom az Igazságosságért és a Fejlődésért.

Szlovéniában természetesen az elmondottakon kívül is számos formája van a nem politikai aktivitást kifejtő civil szerveződéseknek, az önkéntes tűzoltóktól kezdve a hátrányos helyzetűeket segítő humanitárius szerveződésekig. Ezek jelentős részét az illetékes minisztériumok is támogatják anyagilag. A fele akkora lakosságú Szlovéniában nagyjából ugyanannyi civil szervezet van, mint Horvátországban.

Horvátországban a civil társadalom a rendszerváltás után indult jelentős fejlődésnek. 2000 körül már mintegy 20 ezer civil szervezetet tartottak nyilván. Ezeket, akárcsak Szlovéniában itt is támogatják az illetékes minisztériumok, ezenkívül komoly támogatást kapnak a különböző nemzetközi szervezetektől (Világbank, EU), illetve egyes országoktól. Itt is vannak olyan civil szervezetek, amelyek a politikára is jelentős hatást gyakoroltak és gyakorolnak. Ezek között kiemelkedik egyfelől a Horvát Helsinki Bizottság, amely mindenekelőtt a kormányok demokráciát veszélyeztető tevékenysége ellen emelte és emeli fel a szavát, illetve az 1990-es évek háborús veteránjainak a szervezetei, melyek saját érdekvédelmük mellett szükség esetén többnyire a HDZ mellett álltak ki.

A szakszervezeti szerveződések rendkívül bonyolult ügyére, a kormányok és a társadalom közötti feszültségek alakításában betöltött szerepükre e rövid összefoglalóban nem térek ki, de az állam és az egyház közötti viszonyra igen.

Az állam és az egyház viszonya

A kommunizmus e téren Jugoszláviában semmivel sem volt enyhébb, mint a szovjet fennhatóság alatt álló országokban, itt-ott még keményebb is volt. Horvátországban azonban az egyház a nyolcvanas években rendkívül nagy tekintélyt vívott ki magának, s egyes elemzők a lengyelországi egyházhoz kezdték hasonlítani a szerepét. Részben azért is, mert az egyház itt is nemzeti jelleget öltött, hiszen épp a vallás volt az, ami a szerbeket és a horvátokat

elválasztotta egymástól. A korszak végén a kormányok mindenütt, még Szerbiában is új viszonyt építettek ki az egyházzal. A szlovén, illetve a horvát lakosság mintegy 66-70, illetve 80-88 százaléka mondta magát katolikusnak, de csupán a megkérdezett szlovénok 17, a horvátok 23 százaléka volt valóban gyakorló hívőnek tekinthető (vannak azonban ezektől eltérő adatok is). Egy 1993-ban végzett, 27 országot felölelő kutatás szerint (amelyben Horvátország nem szerepelt) a legvallásosabb országnak Lengyelország számított, Szlovénia a lista 16. helyét foglalta el. Fontos szempont, hogy a Vatikán egyike volt azon hatalmaknak, amelyek a leginkább szorgalmazták a két köztársaság önállóságának elismerését. Ugyanakkor Horvátországban a vallás erősen kötődik a nemzeti identitáshoz, Szlovéniára ez sokkal kevésbé érvényes.

Horvátországban a nemzeti elem és a konzervativizmus kötötte össze az egyházat és az újonnan hatalomra került HDZ-t. Mindezt különösen elvonná tette az a tény, hogy Horvátországban az 1991 második felében dúló háborúban megnőtt az egyház szerepe. Tuđman elnök rendszeresen eljár a vasárnapi misére, beszédeiben gyakran idézte a Bibliát. A katolikus egyház többnyire erkölcsi támogatást nyújtott a HDZ-nek, ezzel egyesek szerint nehezítette a demokratikus kibontakozást is. A képet mindenképpen árnyalja, hogy az egyházi vezetők, illetve a papok nem feltétlenül beszéltek azonos hangon. Míg a hierarchia alsóbb szintjein időnként igen radikális megnyilvánulások is elhangoztak, addig az 1997-ig tisztségben lévő zágrábi érsek Franjo Kuharić a háború idején azt hirdette ugyan, hogy a horvátokat megilleti a védekezés joga, de óva intett az erkölcsi elvek határainak túllépésétől, a gyűlölettől és a megtorlástól. Szóvá tette a HDZ idején tapasztalható korrupció ellen. Az 1997-ben zágrábi érsekké választott Josip Božanić és némely egyházi körök ugyancsak bíralták a kormányzat túlkapásait.

A kormány 1996-ban három, 1998-ban egy megállapodást kötött a Vatikánnal: a 2000-ben hatalomra kerülő hatpárti ellenzéki koalíció azonban nem akarta végrehajtani a megállapodás bizonyos részeit, mindenekelőtt azt, ami az iskolai hitoktatásra vonatkozott. A HDZ 2003-ban visszatért a hatalomba, de az állam és az egyház közötti viszony nem vált teljesen felhőtlenre. A Vatikánnal kötött megállapodás immár nem kérdéses, hiszen az iskolában választható tantárgy a hittan. Az anyagiakat illetően a HDZ, részben arra hivatkozva, hogy az előző kormány túl keveset adott az egyháznak, ismét növelte az egyház juttatásait, de voltak vitás területek is. Az egyik a hétvégi munka hosszú ideje követelt betiltásával függött össze. Az erre vonatkozó törvényt a katolikus egyház nyomására még a szociáldemokrata Račan vezette kormány hozta meg. A törvényt az alkotmánybíróság állásfoglalásának engedve később visszavonták. Egyes egyházi körök emiatt kritizálták a Sanader kormányt, és azt is

kifogásolták, hogy a HDZ nem tartotta be teljes mértékig azt az ígéretét, hogy visszaszámazzatják az egyháztól a kommunisták idején elvett vagyont. A kormány és az egyház közötti legutóbbi nézeteltérés 2009 novemberében volt, amikor a horvát püspöki konferencia kifogásolta, hogy a Sanader helyébe lépő Kosor megállapodást kötött Szlovéniával a régóta húzódó határvita lezárásáról. Ez azért figyelemre méltó, mert korábban a két ország egyház vezetői a határvita körüli feszültségek enyhítésének legfőbb szorgalmazói voltak. Említésre méltó még, hogy a 2009 végén megtartott államfő választás idején az egyház azt a Milan Bandićot támogatta, akivel már korábban is jó kapcsolatot épített ki, noha Bandić akkoriban a szociáldemokrata párt tagjaként és támogatásával lett Zágráb polgármestere.

Sok szempontból másképp, de némi hasonlósággal alakult az állam és az egyház viszonya Szlovéniában. Nemcsak az 1990-ben hatalomra került kormánykoalíció, de a kollektív elnökség vezetője is arra törekedett, hogy az egyházzal együtt enyhítse a korábbi sérelmeket és a tranzíció nehézségeit. Idővel azonban mindkét oldalon megerősödtek a konfrontáció hívei. Bár az akkori kereszténydemokrata kormányfő komoly rugalmasságról tett tanúbizonyságot, amikor az új alkotmány elfogadása érdekében hajlandó volt tudomásul venni, hogy az alkotmány biztosítja az abortusz jogát, az egyházi birtokok visszaszámazzatása körüli nézeteltérés jelentős mértékben hozzájárult a kormánykoalíció bukásához. A későbbiekben egyrészt a liberálisok hatalomra kerülése, másrészt a korábbi, konszenzuskereső ljubljanoi érseket felváltó radikálisabb érsek tevékenysége, harmadszor az állam és az egyház között megkötött egyezmények be nem tartása miatt kiéleződött az állam és az egyház viszonya. Az új érsek nem csupán az iskolai hitoktatás érvényesítésének, az egyházi vagyon visszaszámazzatásának, az abortusznak ügyében állt ki nyilvánosan, de állást foglalt politikai kérdésekben is, méghozzá minden területen meglehetősen éles hangon. A Vatikánnal megkötendő egyezmény ügyében sokkal nagyobb társadalmi politikai voltak, mint Horvátországban, s az egész folyamat sokkal hosszabban elhúzódott. Az egyezményt csak 2001 végén kötötték meg. Az egyháznak joga van egyházi iskolákat fenntartani, s ezek kapnak is állami támogatást, de a megállapodás nem szól arról, hogy az állami iskolákban is lehetséges lenne a vallásoktatás. Az egyezmény még így is nagy társadalmi vitát keltett, ezért a szlovén parlament csupán 2004 elején fogadta azt el. A nyilvános iskolákban tartandó hittan lehetőségét a szlovén alkotmánybíróság elvetette. Emiatt ugyan időről időre fellángol a vita, egyesek újabb beadványokkal bombázzák az alkotmánybíróságot, de az nem enged. Bár a 2004 végén hatalomra került jobboldal és az egyház viszonya a korábbinál jobb volt, a lényeget illetően az új kormány semmit sem változtatott.

Ugyanakkor, bár az egyház mindkét országban elégedetlen azzal, ahogy a korábbi egyházi vagyon visszaszolgáltatása zajlik, egyesek szerint Szlovéniában előbbre járnak e téren. Mindkét országban vita volt arról, hogy mi volt az egyház szerepe a második világháború idején, milyen volt a kommunista hatalom viszonya az egyházhoz.

Kisebbségpolitika

Az önálló Szlovénia és a kisebbségek

A szlovén alkotmány 1989. szeptember 27-én elfogadott módosításának XXXVI/6. pontja kimondta: „Az olasz és a magyar nemzetiségnek a Szlovén Szocialista Köztársaság Képviselőháza minden tanácsába legalább egy-egy küldöttje van”. Az új szlovén alkotmány előkészítésének idején többen csorbítani szerették volna a kisebbségek már megszerzett jogait, segített azonban, hogy az ország önállóságának elismerését a nyugati hatalmak egyebek között komoly kisebbségvédelmi biztosítékokhoz kötötték. Ennek köszönhetően az új szlovén alkotmány 64. szakasza sokkal kiterjedtebb jogokat biztosít az említett kisebbségeknek, mint az 1990 nyarán elkészített tervezet. Hely hiányában csupán az utolsó bekezdést emelem ki: „Azok a törvények, más jogszabályok és általános aktusok, amelyek csupán a nemzeti közösségek alkotmányban megállapított jogaira és helyzetére vonatkoznak, a nemzeti közösségek képviselőinek beleegyezése nélkül nem fogadhatók el.”

Emiatt és a számos törvényben megtalálható, a kisebbségek számára különjogokat biztosító passzusok miatt a szlovén kisebbségpolitikát általában kiemelkedően jónak tartják. A szlovén törvényhozók többsége és az alkotmánybíróság arra törekedett, hogy a különjogok az időnként felmerülő kritikák és beadványok ellenére is maradjanak meg. Voltak ugyanis, akik alkotmánysértőnek tekintették a két kisebbség bizonyos különjogait. Az alkotmánybíróság azonban minden hozzá eljutó ügyben a nemzetiségek számára kedvező döntést hozott.

A valóság azonban e szép képnél összetettebb: 1, a kisebbségi jogok nemegyszer csak papíron érvényesülnek, a gyakorlati megvalósítás terén számos probléma merült fel. 2, bár az 1991-es alkotmány előírta, hogy a roma kisebbség védelmére külön törvényt kell készíteni, ez utóbbit csak 2007 márciusában fogadta el a parlament 3, vannak, akik felemlégetik, hogy az 1991-ben regisztrált 13 kisebbség közül (akiknek többsége az egykori Jugoszlávia más köztársaságaiból érkezett „vendégmunkás”) a többiek az általános emberi jogokon túl nem kaptak kisebbségi jogokat. A szlovénok mostanáig kérdésesnek tartották, hogy az ilyen „vendégmunkások” is többletjogot kell-e kapjanak, hiszen a bevándorlók Nyugat-Európában sem kapnak különjogokat. A szlovén kisebbség-, illetve idegenrendészeti politikára külön

árnyékot vetett az úgynevezett „kitöröltek” ügye. Azokat a vendégmunkásokat, akik a megadott határidőig, 1991 végéig – a tömegtájékoztatási eszközökben közzé tett többszöri felhívás ellenére – nem igényelték a szlovén állampolgárságot, a hatóságok 1992 elején egyszerűen kitörölték az állandó lakóhely-nyilvántartásból, aminek rájuk nézve egyéb negatív következményei is voltak. Bár az alkotmánybíróság két alkalommal is – 1999-ben és 2003-ban – alkotmányellenesnek ítélte az 1992-es döntést a szlovén politikusok 2004-ig nem találtak módot arra, hogy eleget tegyenek az alkotmánybírósági határozatnak. 2004-ben mintegy 4000 kitörölt státuszát rendezték, majd a folyamat elakadt. A 2008 novemberében hatalomra került kormányzat megígérte, törvényt alkot arról, hogy a kitöröltek miként rendezhetik szlovéniai státuszukat. A kormányzat – a két őshonos kisebbség igen aktív részvételével – 2010 végéig általános nemzetiségi törvényt kíván életbe léptetni, nem csupán az őshonos kisebbségek panaszait kívánja orvosolni, de további jogokat biztosít a romáknak, s rendezzi a volt jugoszláv köztársaságokból betelepültek kisebbségvédelmi helyzetét.

Horvátország kisebbségpolitikája 1990 után

A szerbek és horvátok jelentős része nem csupán ellentétes érdekeket fogalmazott meg, de rendkívüli mértékben bizalmatlan volt a másik féllel szemben. A szerbek – akik igen nagy arányban voltak tagjai a kommunista pártnak, illetve a fegyveres testületeknek – a demokratizálására és a nemzeti érdekérvényesítésre irányuló minden horvát törekvést ellenük megnyilvánuló cselekedetnek értelmeztek. A horvátok viszont úgy vélték a Belgrád által támogatott szerbek ellenzik a horvát demokratizálás folyamatát és a „jugokommunizmus” legfőbb védelmezői. A maximalista követelésekkel fellépő horvátországi szerbek magatartása, illetve az 1995-ig elhúzódó háborús állapot nagymértékben hozzájárult a horvát nacionalizmus fellobbanásához, illetve ahhoz, hogy Horvátországban félelnöki rendszert hoztak létre. Az is igaz, hogy a szerbek gyakran elfogadhatatlan magatartását olyan horvát politika kísérte, amit a szerbek korábbi jogaik visszavonásaként, a szerbellenes horvát usztasa hagyományok újjáélesztésének értelmeztek. A mindkét fél részéről sérelmesnek vélt állapothoz erőteljesen hozzájárult az, hogy a szerbek nem akarták elfogadni, hogy az önálló horvát állam kiépítése következtében addigi államalkotó státuszukat elveszítve kisebbséggé kellene válniuk, a horvátok pedig ezt magától értetődőnek találták.

Az ellentétek már 1990 nyarán rendkívüli módon kiéleződtek, amikor a horvátok megkezdték az új alkotmány kidolgozását. A szerbek több jogos, de talán még több túlzó, nem egyszer kifejezetten hamis állítást fogalmaztak meg ezzel kapcsolatban, s ami még

fontosabb, további tárgyalás helyett azonnali radikális lépésekre szánták el magukat. A horvát önállóság irányába tett lépésekkel párhuzamosan vezetett az önálló Krajainai Szerb Köztársaság kikiáltásához. Az 1990. december 22-én elfogadott új horvát alkotmány preambuluma így fogalmazott: „A Horvát Köztársaság a horvát nemzet nemzetállamaként, és azon más népek és kisebbségek államaként jön létre, amelyek ennek állampolgárai: a szerbek, muzulmánok, szlovénok, csehek, szlovákok, olaszok, magyarok, zsidók és mások államaként, akik számára biztosítjuk, hogy a horvát nemzetiségű állampolgárokkal egyenrangúak legyenek, és hogy az ENSZ és a szabad világ demokratikus normáival összhangban megvalósíthassák nemzeti jogait.” Az alkotmány 5., illetve 15. paragrafusa a nemzeti kisebbségek számára biztosította a saját nyelv használatát és a kulturális autonómiát.

A szerbek számára azonban ez nem volt elegendő, s 1991 nyarán megkezdődött a horvátországi háború. A nemzetközi közösség Horvátország elismerését, Szlovéniához hasonlóan, több feltételhez kötötte. Horvátországnak ezért törvényt kellett elfogadnia az etnikai és nemzeti közösségek jogairól. A 62 szakaszból álló törvény ezúttal rendkívül részletesen felsorolja az alkotmányban még csak általánosságban megfogalmazott jogokat. Rendelkezik arról, hogy a nemzetiség által lakott területen a kisebbség nyelve, és a horváttól eltérő írásmódja is hivatalos, hogy az ott élő használhatja saját nemzeti szimbólumait, hogy sajátos identitásuk megőrzése érdekében egyesületeket hozhatnak létre, hogy a horvát állam gondoskodik kulturális örökségük emlékhelyeiről. Az általuk lakott településeken saját statútummal rendelkezhetnek, a törvény IV/18. szakasza pedig biztosítja, hogy a kisebbségek létszámuk arányának megfelelően milyen módon képviseltethetik magukat a horvát törvényhozásban.

Az említett törvény azonban nem érintette a szerbek többségét, mivel ők 1995 őszéig, a knini terület visszafoglalásáig, illetve 1998 januárjáig Horvátország teljes szuverenitásának megvalósításáig nem voltak horvát fennhatóság alatt, hanem a Krajainai Szerb Köztársaság „polgáraiként” éltek. A többi nemzetiség az időnkénti viták ellenére is viszonylag jól együttműködött a horvát parlamenti erővel. Komolyabb viták csak az erős regionális tudattal és komoly anyaországi háttérrel rendelkező isztriai olaszokkal voltak. Ők több ízben is valamilyen isztriai autonómia létrehozását igényelték, ezért 1990 óta hosszú ideig komoly ellentétben álltak a kormányzópárttal. 1997-ben – három kisebbségi képviselő közreműködésével is – úgy módosították az alkotmányt, hogy a szlovénokat és a muzulmánokat kihúzták az ott felsorolt kisebbségek közül.

2000-ben az új, hatpárti kormánykoalíció kisebbségpolitikájában voltak ugyan eredmények, de a gyakorlati politika mégsem volt igazán sikeres. 2000-ben, illetve 2002-ben

módosították a kisebbségekre vonatkozó törvényt, de az isztriai olaszokkal ekkor sem sikerült megegyezni. Az olaszokat képviselő párt 2000-ben tagja volt ugyan az új kormánykoalíciónak, de rövid ideig tartó vita után kilépett a koalícióból. Bár a kormánykoalíció szakított a korábbi szerbellenes retorikával a horvátországi szerbek képviselőivel nem sokat törődött.

2003-ban, amikor a hatalmat ismét a HDZ szerezte meg, az új kormányfő a szerbekkel kapcsolatos politikában néhány igen látványos gesztust tett. A szemléletváltásnak az eredményeképpen a horvátországi szerbek pártja együttműködött HDZ-vel igaz, koalícióra ekkor még nem lépett vele. A HDZ 2007-es újabb parlamenti győzelme után azonban a koalíciót is megkötötték, s a horvátországi szerbek megkapták az egyik miniszterelnök-helyettesi posztot. Az új HDZ kormányokat a kisebbségek parlamenti képviselői is támogatták.

Mindez azonban egyáltalán nem jelentett felhőtlen együttműködést a HDZ és a kisebbségek között. A szerbek képviselője nem egy alkalommal kifejtette ugyan, hogy az „új” HDZ a 2000-ben hatalomra került kormánynál nagyobb figyelmet fordított a szerbekre, de azért többször is erőteljes kritikát fogalmazott meg. Ezek részben azzal függtek össze, hogy akárcsak Szlovéniában, Horvátországban is felmerült, hogy vajon alkotmányos-e az, hogy a kisebbségi képviselők különjogon kerülnek be a parlamentbe. Nem volt felhőtlen az olaszokkal való együttműködés sem. Az olaszok dicsérték ugyan, hogy a HDZ nagyobb figyelmet fordított Isztria anyagi felvirágoztatására, és a kisebbségek megnyugtatóására, mint az előző kormány, de egyik vezetőjük 2007-es szerint Horvátország egésze szempontjából jobb lenne, ha a HDZ elveszítené a hatalmat. Sőt, 2008 decemberében egy szélsőségesen nacionalista horvát együttes isztriai fellépése alkalmából az olaszok vezetője azzal vádolta a kormányzópartot, hogy ismét a 2000 előtti kormányzási módszereket alkalmazza.

A média ügye

A privatizáción és az ezzel részben összefüggő korrupciós ügyeken kívül a média kérdése foglalkoztatta a leginkább a két ország közvéleményét. A médiaháború már az 1990-es többpárti választások idején megkezdődött és lényegében még ma sem zárult le. Az első évtizedben Horvátországban sokkal rosszabb volt a helyzet, mint Szlovéniában, az Európa Tanács ezért több ízben megróttta Zágrábot. Voltak ugyan igen komoly elemzéseket közlétező ellenzéki újságok, de a központi sajtót és a köztévét a HDZ tartotta kezében, a HDZ-vel és a honvédő háborúban elkövetett bűnökkel szemben kritikus újságírókat megtorlások érték,

sokak ellen rágalmozási pert indítottak, s ez nem segítette a megfelelő szintű újságírás elterjedését. 2000 után a helyzet jelentősen javult ugyan, de távolról sem rendeződött. Horvátországban azóta is érik fenyegetések, támadások az újságírókat, sőt gyilkosságok is voltak. Nem ritka az sem, hogy a titkosszolgálatok kísérik figyelemmel egyes újságírók tevékenységét, s a központi horvát lap továbbra is elképesztően lojális a kormányhoz. A nemzetközi szervezetek rendkívül kritikusak horvát média helyzet megítéléséről.

Kétségtelen ugyan, hogy a szlovén média helyzete és megítélése jobb, mint a horváté ám számos hasonlóság is megfigyelhető, csak éppenséggel a kiterjedésük kisebb. A DEMOS éppúgy megkísérelte rátenni a kezét a médiára mint a HDZ, csak éppen elvesztette a hatalmát. Bár az LDS kormányzat médiapolitikája mindenképpen kedvezőbb, mint a HDZ időszak megítélése (még a központi napilap is meglehetősen kritikus szellemben ír a mindenkori kormányzatról) a helyzet azonban távolról sem volt rózsás. Tény, hogy az újságírók elleni rágalmozási per viszonylag ritka, de 2001-ben megtámadtak egy tényfeltáró újságírókat és az igazságügyi szerek évekig húzták az ügy lezárását. A rendőrség, akárcsak Horvátországban, Szlovéniában igyekszik megtudni azt, hogy az újságírók kitől jutottak hozzá a közzétett információkhoz, pl. korrupciós ügyekben. A 2004 végén hatalomra került jobboldali kormányzatot talán éppen a médiapolitikája miatt érte a legtöbb jogos bírálat, nemcsak odahaza, de a nemzetközi szervezetek részéről is.

Az elmondottakat akkor is rendkívül fontosnak tartom, ha kétségtelen tény, hogy az újságírók jelentős része, bár igen fontos szerepük volt az előző rendszer lebontásában, továbbra is inkább baloldali-liberális érzelmű mindkét országban. A jobboldali kormányok elleni gyakran igen kíméletlen támadásuk részben valóban ennek tudható be, de kritikájuk a legtöbb esetben valódi érveken alapult, s adott esetben nem riadtak vissza a baloldali-liberális kormányok kegyetlen kritikájától sem. Kritikai szerepük negligálása, ellenséggé váló kezelésük, ahogy az mindkét országban megtörtént, a demokratikus viszonyok teljes félreértelmezésére épült.

A gazdasági átalakulás főbb jellemzői és problémái

Ennek a fejezetnek annak ellenére igen nagy jelentőséget tulajdonítok, hogy hangsúlyoznom kell: nem vagyok közgazdász, nem értek a közgazdasághoz. Alapvetően a gazdaságpolitikai folyamatokat, eseményeket, körülményeket és ezek politikai összefüggéseit vizsgálom, bizonyos statisztikai adatokat használok fel, tisztában lévén mindennek buktatóival.

Horvátország és Szlovénia gazdasága között – bár a volt Jugoszlávia területén ez a két köztársaság volt a legfejlettebb – mindig is jelentős különbség volt, s a különbség meg is maradt. Az 1960-as évektől mindkét ország gazdasága gyors fejlődésnek indult. 1980-ban, amikor Horvátországban az egy főre jutó GDP csak 10 százalékkal maradt el a csehországitól, a szlovéniaitól 50 százalékos volt a lemaradása. A kommunizmus bukása utáni időszak gazdasági eredményeinek értékelésekor általában az 1990-es évet szokás bázis évnékné tekinteni, meg kell azonban jegyezni, hogy a két köztársaság gazdasága az 1986-1988-as években volt a legjobb állapotban, 1990-ben már komoly gondokkal küzdöttek. Az alábbi leírtakat figyelembe véve már most kiemelendőnek tartom, hogy Szlovénia, amely sok szempontból más gazdaságpolitikát folytatott, mint a posztkommunista országok nagy része, továbbra is megőrizte első helyét, ha az egyik legfontosabb mutatónak az egy főre jutó GDP-t tekintjük. 2004-ben például Horvátország alig haladta meg az 1980-ban elért mutatót, Szlovénia viszont mintegy egynegyedével felülmúlta azt, továbbra is jócskán megelőzve az ún. közép-európai térség legfejlettebb országát, Csehországot.

Nyilvánvaló ugyan, hogy egy ország gazdasági fejlettségét és fejlődési lehetőségét csak akkor tudjuk értékelni, ha a GDP-n kívül jó néhány más szempontot is figyelembe veszünk. Megítélésem szerint nagyjából 8-10 területet (termelékenység, versenyképesség, K+F, HDI, külkereskedelmi egyensúly, költségvetési hiány, államadóság, infláció, munkanélküliség, nyugdíj- és egészségbiztosítási rendszer) kell vizsgálni, az is tény azonban, hogy az egy főre jutó GDP számos kutató szerint összefüggésben van az országok általános állapotával, illetve azzal, hogy mennyire tekinthető egy ország működőképes demokráciának. Azt is le kell szögezni, hogy (részben az eltérő számítási módszereknek, részben egyéb okoknak köszönhetően) igen gyakran előfordul, hogy ugyanarról a kérdéskörrel a különböző intézmények, illetve elemzők eltérő adatokat közölnek.

Az 1990 utáni Horvátország és Szlovénia közötti különbség egyik legfontosabb okát az elmondottakon túl természetesen abban láthatjuk, hogy Horvátországban komoly pusztítással járó háború volt, míg Szlovéniában a harc rövid volt és viszonylag kevés pusztítással járt. A horvátországi háborús károkat 37,1 milliárd USD-re becsülik. A pénzben mérhető károkon túl megemlítendő az infrastruktúra megroppanása, a nagyszámú, ellátására szoruló menekült, a mintegy 180, lakos nélkül maradt település, a demográfiai csökkenés. A háború által okozott lelki sérülések következtében még 2000-ben is mintegy 400 000 ember szorult pszichiátriai kezelésre, ami nem csupán az egészségügy számára jelent komoly terheket, de ezek az emberek a munkában sem voltak képesek teljes értékű teljesítményt nyújtani. Hangsúlyozni kell, hogy a fegyveres összecsapások 1992 és 1995 között viszonylag ritkák voltak

Horvátországban, de azért 1995 végéig a külföld szemében mégiscsak instabil országnak számított.

A különbség azonban nem csupán ebből adódott. A jugoszláv piac széthullása, a kommunista gazdasági modell csődje Szlovéniában is komoly, majdnem a horvátországihoz mérhető arányú visszaeséshez vezetett, a további fejlődésben azonban mégis jelentős az eltérés. A különbségben nemcsak a kedvezőbb kiindulási helyzet, de a megvalósított gazdaságpolitika eltérései is szerepet játszottak. A horvát gazdaságra a monetáris szemléletű liberális gazdaságpolitika jellemző, amely a gazdaság stabilizálását részben a privatizáció segítségével kívánta megoldani. Az ilyen módon végrehajtott stabilizáció eredményeképpen, az 1991-1992-ben tapasztalható súlyos visszaesés után (a GDP az 1990-es szint 41 százalékra esett vissza) egészen 1998-ig folyamatos volt a növekedés. 1999 és 2001 között az visszaesés következtében az 1990-es szint mintegy 80 százalékára esett vissza. Ezután különböző tényezők hatására, 2005-re mintegy 52 százalékkal növekedett. Az 1993-as mélypont után, 2003-ban haladta meg először az 1990-es szintet (3 százalékkal). A növekedés egyik fő problémája, hogy közben magas maradt a munkanélküliség (az egyik legmagasabb a tranzíciós országok között), nőtt a külkereskedelmi deficit és az adósságállomány. Az ország külső adósságállománya 2008-ban elérte a GDP 82,6 százalékát, s ez 2009-ben tovább nőtt. Ráadásul ez a pénzforrás alapvetően a fogyasztást szolgálta, igaz, ugyanakkor mérsékelt maradt az infláció szintje.

Van olyan horvát közgazdász, aki az 1990-től 2005-ig terjedő időszakot a folyamatos válság periódusának tekinti. Ennek okaként a következőket nevezi meg: az előző rendszer örökségét, a korábbi gazdasági vezetők leváltását, a háborút és annak pusztításait, a jugoszláv helyébe lépő horvát nemzetgazdaság kiépítésének elmaradását, a meg nem fellő módon végrehajtott privatizációt, azt, hogy 2002-re a bankszektor 90 százalékát külföldiek ellenőrizték, a helytelen pénzpoltikának, végül a helytelen nyugdíjreformnak.

A gazdaságról folytatott viták természetesen Szlovéniában is rendkívül élénkek és a különböző közgazdasági iskolák képviselői mást és mást hangsúlyoznak, másképpen látják a szlovén gazdaság eddig megtett útját. A reális értékelés azért is nehéz, mert a szlovén gazdaság fejlődése, többi tranzíciós ország fejlődésével összehasonlítva rendkívül ellentmondásos. Szlovéniában 2003-ban a GDP az 1990-es szintről 36,7 százalékkal növekedett. E növekedés sajátossága, hogy az ipari termelés mennyisége nem, illetve alig nőtt, ellentétben a V4-ek e téren elért jelentős növekedésével, persze ismét hangsúlyozni kell a kiinduló helyzetben meglévő erős különbséget.

Ebben az összefüggésben Szlovéniát inkább Magyarországgal (a V4-ekkel), és nem Horvátországgal érdemes összehasonlítani (persze egyáltalán nem kívánok lemondani az utóbbival történő összehasonlításról). Magyarországon szlovén kutatók és nemzetközi szervezetek adatai alapján Csaba László és Soós Károly Attila értékelte/kritizálta a leginkább a szlovén gazdasági fejlődést. Igazából ők is nehezen tudtak megküzdeni a szlovén fejlődés ellentmondásosságával. Mindkét szerző kritizálja károsnak tekinti Szlovénia óvatos gradualista, konszenzuserősítő megközelítését. Alapvetőnek tekintem Soós Károly Attila értelmezését, mely szerint ez a politika egyfelől korrigálta a rendszerváltó politika gyengéit, másfelől a konszenzuserősítő politika nem kényszerítette a kormányokat arra, hogy „a polgárok jóindulatát (...) felelőtlen osztogatással szerezzék meg”. A szerző ez utóbbi szempontot tekinti relevánsnak. A bővebb változatban részletesen kitérek majd a két említett közgazdász által felvetettek elemzésére, az ő állításaikat árnyalni kívánom. .

Anélkül ugyanis, hogy a két általam nagyra becsült közgazdász Szlovéniával kapcsolatos kritikáit és értékeléseit (amelyeket még bőven lehet sorolni, s amely kritikákat maguk a szlovén közgazdászok is hangoztatnak) tagadni kívánnám, arra hívnám fel a figyelmet, hogy a CIA évkönyv 2009. évi adatai szerint az egy főre jutó GDP-t figyelembe véve a V4-ek, Horvátország és Szlovénia a következőképpen állnak:

47. hely	Szlovénia	26. 700 USD
50. hely	Csehország	23.700 USD
58. hely	Magyarország	19.300 USD
67. hely	Horvátország	17.000 USD
71. hely	Lengyelország	15.500 USD

Amikor tehát Soós Károly Attila arról ír, hogy a GDP növekedés alakulása „Szlovénia bizonyos előnyét tükrözi”, akkor ezt ennek fényében kell értelmezni. A két szerző nem ad választ az általuk elmondottak és a következők közötti ellentmondásokra. Ha a két szerző logikáját követjük, akkor a lassan privatizáló és a külföldi tőkét eddig alig beengedő Szlovénia teljesítménye sokkal gyengébb kellene legyen, mint a szinte mindent privatizáló és maximálisan a külföldi tőke jelenlétére építő Magyarorszáé. Igaz, a jelek arra utalnak, hogy a szlovén ipar- és exportszerkezettel bajok vannak, ezt azonban a végleges változatban szeretném majd kissé górcső alá venni. Azt hiszem nem elegendő az, hogy Soós Károly Attila Szlovénia kedvező turisztikai lehetőségeivel magyarázza a kedvező szlovén eredményeket.

A Világgazdasági Fórum 2007–2008-as rangsora alapján Szlovénia versenyképessége ugyan a 39.-ről a 42. helyre esett vissza, ezzel azonban még mindig jelentősen megelőzi a 47.-

ről a 61.-re visszacsúszó Magyarországot. Egy másik megközelítés szerint Szlovénia 2007-hez képest 8 helyet javított a pozícióján (a 40.-ről a 32. helyre), míg Magyarország 3 helyet rontott (a 35.-ről a 38.-ra esett vissza). Ez ellentmondani látszik Csaba László azon vélekedésének, hogy csak a külföldi tőke jelenléte biztosíthatja a versenyképes gazdaág meglétét, de ez is a tovább vizsgálendő témák közé tartozik.

A fenti adatok nyilván vitathatóak (ahány statisztika, annyiféle adat) és szembe lehet, és kell állítani velük mindazt, amit az említett két közgazdász felsorolt. Ugyanakkor érdemes figyelembe venni, hogy a szlovénok mindezt úgy érték el, hogy a privatizáció még távolról sem fejeződött be, hogy (részben ezzel összefüggésben) a külföldi tőke jelenléte meglehetősen alacsony, hogy az ország adósságállománya a tranzíciós országok között az egyik legalacsonyabb. Ez azt mutatja, hogy ha az említett két magyar szerzőnek valóban mindenben igaza van, Szlovéniának akkor is bőséges tartalékai vannak arra, hogy alapvető fordulatot hajtson végre a gazdaságpolitikában. Az már külön kérdés, hogy vajon sikerül-e a lakossággal elfogadtatni e fordulat szükségességét.

A bővebb változatban kitérek a gazdaságpolitikai folyamatokra, a privatizációra, a korrupcióra és az ezekről szóló viták bemutatására.

Összefoglalás

A két ország között a rendszerváltás idején meglévő különbségek az elmúlt 20 év alatt csak igen kis mértékben csökkentek. Ez még akkor is fontos, ha figyelembe vesszük, hogy Horvátország fejlődését erőteljesen visszavetette a hosszú háborús állapot, illetve, hogy önmagához képest Horvátország fejlődése, demokratizálódása erőteljesebb volt, mint Szlovéniáé. Szlovénia kiinduláskor tapasztalható mutatói rendkívül kedvezőek voltak, ők szinte csak ezt őrizték. Az is igaz, hogy a 2004 utáni szlovén kormányzásnak egy-két területen (média függetlensége, korrupció, igazságszolgáltatás) sikerült picit rontania az általános megítélésen. Mégis úgy tűnik, hogy a szlovénok által kialakított konszenzusos, gradualista, korporatív elemeket is tartalmazó társadalmi modell sikerebb volt, mint az autoriter jellegű horvát. A két ország példája is jól mutatja, hogy a demokrácia nem egyfajta statikus állapot, hanem olyan dinamikus folyamatok összessége, amelyeket a társadalomnak állandóan karban kell tartani. A közeljövőben a gazdasági válságának, szerkezeti problémáinak leküzdésén túl a két országnak mindenekelőtt a média függetlenségének biztosítása és a korrupció elleni harc legfontosabb feladata.